

Steen in de Gedenkiaan in Sobibor

geplaatst in 2005

VERRAAD IN DE STRAAT

'Als de oorlog voorbij is, kom ik je halen'

Het gebeurde op een woensdag in maart, in 1943. Rond het middaguur arriveerden de Nederlandse politieagenten Abraham Kipp en Hendrik Reit in een motor met zijspan bij de boerderij van Cornelis Brouwer aan de Krommesteeg in Ede. Brouwer was net klaar met de warme maaltijd die hij, zoals hij de laatste tijd

gewoon was, had genuttigd met onderduiker Wout. Het was het enige moment van de dag waarop Wout, die eigenlijk Bernhard Hellmann heette, in de boerderij kwam. Overdag verborg hij zich in een oude kippen-schuur die verder op het erf stond. Bij de schuur waren bosjes die in geval van onraad konden dienen als schuilplaats.

Voordat Cornelis en Bernhard het wisten, stonden de beruchte agenten Kipp en Reit bij de achterdeur van de boerderij en doorzochten het huis. Op de vraag of

Bernhard een Jood was antwoordde hij bevestigend, aldus een overlevering. Volgens een andere bron ontken- de Bernhard dit juist en noemde hij zich Oostenrijker. Zowel de boer als de onderduiker werden voor verhoor meegenomen naar het politiebureau in Ede. Tijdens een eerste verhoor zou Bernhard Hellmann zijn echte naam noemen, die door de agent in de kantlijn van de zogenaamde transportorder werd genoteerd.

Afscheidswaarden

"Van nu af aan is dit je familie. Gedraag je maar zoals mevrouw en haar kinderen, dat is voor iedereen het beste. Wees gehoorzaam en let vooral op je manieren, van een jongen van zeven wordt hier al veel verwacht. Geloof me nou maar – dit keer gaat het vast goed, bij deze familie zal je het naar je zin hebben. Als de oorlog voorbij is, kom ik je halen."

Zo heeft het geheugen van Paul Hellmann de afscheidswaarden van zijn vader vastgelegd.

Bernhard Hellmann had eind 1942 een nieuw onderduikadres voor zijn zevenjarige zoon Paul op de Veluwe gevonden. Pas 65 jaar later kwam Paul er achter dat zijn vader in hetzelfde dorp zat ondergedoken. Wellicht hebben ze elkaar een paar keer geschreven. Misschien dat vader hem nog een keer heeft bezocht. Paul kan

het zich niet meer herinneren. Maar deze woorden, die staan in zijn geheugen gegrift.

Dat geldt ook voor de poging die Paul, zijn vader en een echtpaar een paar maanden daarvoor hadden ondernomen om de grens met België over te steken. Na een korte busrit liet de 'gids' de vier vluchtende mensen alleen en was verdwenen. Met hulp van anderen vonden Bernhard en Paul een onderduikadres. Gescheiden van elkaar, dat wel. Paul zou uiteindelijk gedurende de oorlog en nog enkele jaren daarna 'als een neefje uit Rotterdam' bij zijn onderduikfamilie blijven tot hij met zijn moeder werd herenigd.

NSB-buren

In 2009, de dag voor zijn vertrek naar München voor het proces-Demjanjuk, kreeg mede-aanklager Paul Hellmann een telefoontje van zijn vroegere buurjongen dat zijn leven op zijn kop zette. Hij ontdekte waar zijn vader precies ondergedoken had gezeten, door wie hij was opgepakt en tenslotte ook wie zijn vader had aangegeven.

De arrestatie van Bernhard bleek het gevolg van een tip. Verraad dus. De verraadbrief was in ontvangst genomen door 'Jodenjager' Abraham Kipp, NSB'er van het eerste uur. Tussen 1940 en de zomer van 1944 arresteerde politiemann Kipp alleen al in Ede en omgeving op zijn minst 59 personen. De meeste van hen waren Joods. De 'beul van Ede' maakte er een gewoonte van zijn slachtoffers zwaar te mishandelen voordat hij ze afleverde bij de Sicherheitsdienst.

Wat voor Paul volgde, was een speurtocht naar de verraders van zijn vader. Hij ontdekte dat dit de NSB-buren van boer Brouwer waren geweest. Zij zaten na de oorlog een paar weken vast. Politieaan Reit, ook een NSB'er, werd opgepakt en veroordeeld, maar zat slechts kort gevangen voordat hij als psychiatrisch patiënt werd opgenomen. Kipp werd in 1949 bij verstek veroordeeld tot de doodstraf en leefde nog vele jaren in vrijheid in Argentinië, tot aan zijn dood.

Verloren vader

Bernhard Hellmann bleef niets bespaard. Op 23 maart kwam hij in Westerbork aan waar hij verbleef in strafbarak 66. Na een verblijf van slechts één week was hij een van de 1263 opeengepakte mensen van het vijfde transport dat uit Westerbork vertrok naar Sobibor. Dat was op dinsdag 30 maart 1943.

Enkele dagen later, op 2 april, werd Bernhard net als alle anderen uit zijn transport vermoord in Sobibor. Door Gaserstickung aldus het Rode Kruisbericht. Na zijn arrestatie had hij nog hooguit vijftien dagen geleefd.

Ruim zestig jaar later legde Paul een steen voor zijn verloren vader in de Gedenkklau in Sobibor.

Bronnen: Paul Hellmann, *Klein kwaad. Het proces-Demjanjuk en de speurtocht naar het verraad van mijn vader* (Uitgeverij Augustus, 2011); Paul Hellmann, *Mijn grote verwachtingen. Herinneringen* (Uitgeverij Augustus, 2009); Interview *Late Gevolgen van Sobibor*, 5 januari 2011.

1943 Negentien treinen *Eindbestemming Sobibor Om niet te vergeten*

Uitgave bij het vijfde transport van 30 maart 1943

ONDERDUIK EN VERRAAD IN CIJFERS

Onderduikers hadden een relatief grote kans om de nazibezetting te overleven. Drievijfde van de overlevende Joden uit Nederland behoorde tot de groep onderduikers, aldus hoogleraar Johannes Houwink ten Cate, hoogleraar Holocaust- en Genocidestudies. Maar met onderduiken was het gevaar niet geweken. Voortdurend lag verraad op de loer.

Het precieze aantal Joden dat de oorlog overleefde door onderduik is lastig vast te stellen. Dat geldt ook voor het aantal mensen dat door verraad is opgepakt en alsnog werd vermoord; een 'strafgeval' werd meestal binnen een week na aankomst in doorgangskamp Westerbork naar het Oosten doorgestuurd.

De drie 'grote' historici Abel Herzberg, Jacques Presser en Loe de Jong kwamen elk tot een andere conclusie. Herzberg ging uit van zestien duizend onderduikers van wie acht duizend de oorlog overleefden. Presser vermoedde dat maximaal een kleine tienduizend Joden door onder te duiken de bezetting hadden overleefd. Tienduizend anderen zouden zijn gepakt. Volgens hem hadden minder dan twintig duizend Nederlandse Joden ondergedoken gezeten. De Jong ging uit van minstens

vijfentwintig duizend Joden die onderdoken, van wie er zo'n acht- tot negenduizend zijn gearresteerd: één op de drie onderduikers zou tijdens de onderduik zijn opgepakt.

Historicus en politicoloog Marnix Croes en socioloog Peter Tammes kwamen recenter met een hogere schatting van het aantal onderduikers. Onder meer op basis van het aantal Joden dat als strafgeval naar Westerbork en Vught werd gezonden gaan zij uit van ongeveer 28.000 Joodse onderduikers. Zij analyseerden dat van de bijna 15.000 gearresteerde Joden die als strafgeval werden bestempeld er tachtig procent was ondergedoken; dus tenminste bijna 12.000 van hen was een gearresteerde onderduiker.

'Strafgevallen' waren gewoonlijk Joden die tijdens hun onderduik waren gepakt. Het was mogelijk dat ze op straat waren aangehouden met bijvoorbeeld een vals persoonsbewijs, maar er kon net zo goed sprake zijn van verraad.

Bron: Irene Hemels, Onderduik, herinnering en geleende identiteit. Over de veranderende herinnering van Joodse onderduikers in de naoorlogse periode.